

УДК 347.122

ТЕОРІЯ ПРАВОВІДНОШЕННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

Стасюк О.М., старший викладач
кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті обговорюються здобутки теорії правовідношення у зв'язку зі спробою розроблення системного підходу до юридичного аналізу цивільно-правових спорів.

Ключові слова: цивільне право, правовідношення, елемент, методологія, системний підхід, юридичний аналіз.

В статті обговорюється применення положень теорії правоотношения в связи с попыткой выработать системный подход к юридическому анализу гражданско-правовых споров.

Ключевые слова: гражданское право, правоотношение, элемент, методология, системный подход, юридический анализ.

Stasyuk O.M. THE THEORY OF LEGAL RELATIONS AS A METHODOLOGY OF LEGAL ANALYSIS OF CIVIL LAW DISPUTES

The article discusses the approach to the system analysis of civil-law disputes by applying the theory of legal relations.

Key words: civil law, legal relations, element, methodology, system approach, legal analysis.

Постановка проблеми. Теорії правовідносин традиційно відводиться важливе місце у вивченні цивільного права. Ця тема навчальною курсу вже давно стала його невід'ємною частиною та вивчається після отримання студентами відповідних знань із курсу теорії держави та права. Найбільш відомі цивілісти в різні часи поверталися до питань теорії цивільно-правових відносин і присвятили значну кількість наукових досліджень цій проблематиці. Питання теорії правовідношення до сьогодні викликають жваву наукову дискусію, про що свідчить значна кількість публікацій останніх років. Цим питанням у різні часи присвятили свої наукові праці Л.В. Авраменко, Ч.А. Азімов, Ю.В. Гнатушенко, М.М. Дякович, Д.А. Гудима, В.М. Єрмоленко, В.Н. Дурденєвський, А.М. Завальний, О.С. Іоффе, Б.Б. Ісаков, В.С. Карнаух, Г.В. Кикоть, А.В. Коструба, В.І. Корецький, О.А. Красавчиков, Т.Є. Крисань, Є.В. Курінний, П.П. Рабінович, Ю.Г. Ткаченко, Ю.К. Толстой, В.Н. Хропанюк, М.В. Цвік, О.В. Петришин, Г.Ф. Шершеневич, С.І. Шимон, Р.Б. Шишка.

Проте питанням застосування цих теоретичних здобутків на прикладному рівні, для потреб правозастосування, на нашу думку, приділено недостатню увагу.

Найбільш наближене до нашого завдання монографічне дослідження «Методологические вопросы теории правоотношений» було опубліковане Ю.Г. Ткаченко ще у 1980 році, в часи існування «табу» на поняття приватного права та приватного правовідношення. Але саме прикладний аспект теорії правовідношення не знайшов висвітлення в цій науковій праці в умовах існуючої тоді ідеології. Як відзначав Ч.А. Азімов, в умовах панування марксистсько-ленінської теорії розвитку суспільства дискусія проходила в межах означеної теорії та присвячувалася аналізу природи суспільних відносин, які регулюються нормами цивільного права. Дослідження,

перш за все, присвячувалися співвідношенню виробничих відносин із відносинами, які регулюються нормами зазначеної галузі права [1, с. 19]. Сучасні наукові дослідження містять розробки понятійного апарату теорії цивільного правовідношення як явища, що виникає у сфері приватноправового регулювання суспільних відносин.

Метою статті є спроба виробити системний підхід до аналітичної роботи практикуючого юриста з використанням наукового надбання цивілістики у сфері теорії цивільних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У навчальній і науковій літературі до визначення центрального поняття існував підхід, згідно з яким цивільні правовідносини визначалися як певний вид суспільних відносин, урегульованих нормами цивільного права. У підручниках із цивільного права це поняття розкривалося з використанням існуючих уявлень про предмет і метод цивільного права. Так, «цивільно-правові відносини» визначаються як «майнові та особисті немайнові відносини (врегульовані нормами сучасного цивільного права) між майново відокремленими, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу» [2, с. 71]. Таке визначення відтворює певні ознаки цивільних відносин, закріплені у ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), і має практичне значення для визначення видових особливостей суспільних відносин, які придатні для врегулювання цивільно-правовими нормами та становлять предмет цивільного права. У цьому аспекті надбання науки реалізувалися у ст. 1 ЦК України й цілком задовольняють практичну потребу розмежування сфер застосування норм приватного та публічного права. Так, предметом

розгляду Верховного Суду стало питання про дійсність договору сторін спору, яким вони змінили порядок виконання судового рішення про стягнення боргу. Суд дійшов висновку, що такого роду відносини є публічно-правовими й договір може мати місце лише з дотриманням положень про укладення мирової угоди у виконавчому провадженні [3, Справа N 904/10330/16].

Це ж поняття, але під іншим кутом зору – як одичне явище, фрагмент реальної дійсності, пропонується до вивчення авторами інших підручників. «Цивільне правовідношення – це суспільне відношення, врегульоване нормами цивільного права» [4, с. 61]. «Правовідношення – це саме суспільне відношення, яке внаслідок врегулювання нормами права набуває особливих властивостей правовідношення <...> і є конкретним суспільним зв'язком, що виникає між його учасниками» [5, с. 98–99]. Отже, об'єктом вивчення постає правовідношення як конкретне індивідуально визначене, одичне правове явище, «юридичний зв'язок, який пов'язує сторони між собою» [5, с. 98–99]. Питанням практичної реалізації такого підходу приділено недостатньо уваги в сучасній юридичній літературі, хоча, на нашу думку, саме такий підхід виявляється досить продуктивним для вирішення суто практичних завдань з аналізу та вирішення цивільно-правових спорів.

Саме методології дослідження цивільного правовідношення як одичного індивідуально визначеного явища суспільного життя хотілося б приділити увагу у статті. Здобутки теорії цивільного правовідношення мають велике практичне значення. По суті, теорія правовідношення являє собою методологію юридичного аналізу конкретних життєвих ситуацій, що виникають між особами у процесі реалізації своїх приватних інтересів і потребують врегулювання нормами приватного права. Учення про правовідношення здатне забезпечити юриста дієвими методами системного аналізу будь-якого найскладнішого приватно-правового конфлікту будь-якої життєвої ситуації, що виникає у найрізноманітніших сферах приватного життя.

Виробленню нами системного аналізу цивільно-правових спорів значною мірою сприяв підхід Г.Ф. Шершеневича до розкриття сутності цивільного правовідношення як «юридичної сторони конкретної життєвої ситуації», яка вимагає професійного правового аналізу. З науковими положеннями теорії правовідношення, викладеними цим автором, нам довелося ознайомитися за його підручником, перевиданим видавництвом «СПАРК» у 1995 році. Підходи цього автора сприяли осмисленню можливостей практичного застосування основних понять теорії правовідношення та виробленню алгоритму юридичного аналізу відносин у сфері приватно-правового регулювання. Хотілося б звернути увагу на підходи, запропоновані Г.Ф. Шершеневичем, для практичного застосування поняття правовідношення.

Цей автор звертає увагу на те, що конкретний соціальний конфлікт має свою моральну, економічну, юридичну та інші сторо-

ни, які ми можемо виділити, абстрагуючись від конкретної життєвої ситуації. Отож цивільне правовідношення постає як результат розумової праці юриста з виділення елементів, для дослідження яких необхідно охарактеризувати цю юридичну сторону конкретної життєвої ситуації. Щоб проаналізувати правову сторону соціального конфлікту нам необхідно здійснити його елементарний аналіз, дотримуючись певної послідовності у виконанні розумових операцій. Як пише Г.Ф. Шершеневич, «отвлеченное от цельного жизненного явления, частноправовое отношение представляет собой основанное на юридическом факте соответствие права и обязанности, которые устанавливаются между лицами» [6, с. 56]. Це визначення, на перший погляд, виглядає більш абстрактним ніж те, що поширене в сучасній навчальній літературі, яка правовідношення визначає як юридичний зв'язок між особами, пов'язаними між собою взаємними правами та обов'язками. Одразу ж звернемо увагу на те, що у Г.Ф. Шершеневича акцентується увага на зв'язку між суб'єктивним правом та юридичним обов'язком, а той момент, у який вони виникають в осіб, учасників правовідношення, зміщується ніби на другий план. На перший погляд, такий підхід є менш вдалим, оскільки у правовідношенні, врешті-решт, пов'язаними між собою стають його суб'єкти, сторони. Але зв'язок суб'єктивного права та кореспондуючого йому юридичного обов'язку об'єктивно обумовлений змістом відповідної правової норми. А питання про те, кому належить суб'єктивне право та хто є зобов'язаною особою, можливо з'ясувати лише після аналізу відповідних положень законодавства, вивчення та правової оцінки фактичних обставин, з якими закон пов'язує виникнення прав та обов'язків. Пошук суб'єкта обов'язку в цивільних правовідносинах іноді виявляється непростим завданням, особливо в тих випадках, коли коло учасників соціального конфлікту не обмежується двома сторонами або не співпадає з колом учасників цивільного правовідношення. Так, із заподіяння шкоди юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ч. 1 ст. 1172 ЦК України). Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа під час виконання своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює (ч. 4 ст. 277 ЦК України). В обох випадках потерпілий від правопорушення має конфлікт з іншою фізичною особою, навіть не завжди усвідомлюючи, що вона не зобов'язана усунути наслідки своєї неправомірної поведінки. Тому визначенню суб'єкта обов'язку у правовідношенні передуює визначення обов'язку, кореспондуючого суб'єктивному праву. Непоодинокі випадки трапляються тоді, коли за захистом порушеного права звертається особа, яка не є носієм суб'єктивного права, неналежним позивачем. Наприклад, за даними автоматизованого пошуку в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2016–2018 роки, питання звернення до господарського суду

неналежного позивача було предметом дослідження у 16 постановках Вищого господарського суду України. Зміщення акцентів у визначенні поняття правовідношення, наведеного Г.Ф. Шершеневичем, сприяє визначенню послідовності юридичного аналізу цивільно-правових спорів.

У межах курсу теорії держави та права достатньою мірою не враховується потреба в диференційованому підході до вивчення правовідносин, які формуються у сферах публічно-правового та приватноправового регулювання. У цьому аспекті важливе значення має зауваження Г.Ф. Шершеневича про істотну відмінність юридичного правовідношення у сферах приватного та публічного права [6, с. 56]. Відмінності правовідношення у сфері приватного та публічного права, виділені цим автором, дають підстави для розуміння того, що перед юристами, які практикують у сфері приватного та публічного права, постають різні пізнавальні завдання.

Юристи, які практикують у сферах приватного та публічного права, добре відчують відмінність аналітичних завдань, що виникають у їхній професійній діяльності. У сфері права публічного метою юридичного аналізу є встановлення тотожності між ознаками поведінки, визначеними нормою права, та ознаками поведінки конкретної особи в реальному житті. Тотожність цих об'єктів дає змогу здійснити юридичну кваліфікацію діяння та визначити його юридичні наслідки. Для задоволення цих потреб у сфері публічного права отримала розвиток теорія кваліфікації правопорушень, яка відповідає потребам практики.

У сфері приватного права юридична кваліфікація поведінки суб'єктів також присутня, але являє собою лише один з етапів юридичного аналізу цивільного правовідношення. Якщо у сферах публічного права ми маємо справу з однотипними явищами (адміністративний проступок, податкове правопорушення, кримінальне правопорушення), кваліфікацію яких можемо здійснити за певним алгоритмом, то у сфері приватного права ми маємо справу зі значно різноманітнішими типами правомірної та неправомірної поведінки, до того ж наш аналіз ускладнюється необхідністю кваліфікації поведінки як мінімум двох сторін спору. На різних етапах розвитку правовідношення для здійснення юридичного аналізу конкретної життєвої ситуації, що регулюється нормами приватного права, необхідно визначити всі елементи, якими характеризується кожне правовідношення, та проаналізувати їхню специфіку, що дасть змогу визначити взаємні права та обов'язки сторін спору, а також проаналізувати відповідність поведінки сторін їхнім юридичним можливостям і визначити норми права, які підлягають застосуванню до спірних правовідносин.

Кінцева мета юридичного аналізу у сфері публічного та приватного права також має свою специфіку. Якщо у сфері публічного права мета виглядає як визначення відповідності поведінки особи вимогам закону, то у сфері приватного права досліджуються не лише обов'язки кожної особи, яка є учасни-

ком спору, а і її права. Вивчається поведінка цих осіб на предмет її відповідності їхнім правам та обов'язкам і визначаються способи захисту порушених прав, які значно різноманітніші, ніж покарання за правопорушення у сфері публічного права.

Досліджуючи конфлікт приватних інтересів, фахівець мусить встановити зміст прав і взаємних обов'язків учасників цього конфлікту та визначити відповідність їхньої поведінки мірам можливого та необхідного. Наприклад, у ст. 264 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) визначено коло питань, які вирішує суд під час ухвалення рішення. Зокрема, відповідно до п. п. 1–4 ч. 1 цієї статті під час ухвалення рішення суд вирішує: «чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; які правовідносини сторін випливають із встановлених обставин; яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин». Для вирішення цих питань необхідно визначитися з послідовністю наших дій під час здійснення юридичного аналізу спору.

Вирішення питання про зміст правовідносин, що виникли між учасниками спору, являє собою досить складний процес юридичного аналізу обставин справи. Отже, ми маємо практичну потребу у використанні вчення про цивільне правовідношення для досягнення нашої мети, дотримуючись певної послідовності наших дій.

Зауважимо, що різні види професійної діяльності у сфері приватного права зумовлюють залучення юриста до аналізу спору на різних етапах його розвитку. Юридичний аналіз спору на стадії його розгляду судом за правилами, визначеними процесуальними нормами, накладає певний відбиток на процес пізнання. Зокрема, суддя має справу з аналізом фактів, вже викладених сторонами в суді, і залучається до юридичного аналізу вже на стадії перевірки доказами обставин (фактів), якими сторони обґрунтовували свої вимоги та заперечення.

Обов'язок виявлення та доведення фактичних обставин цілком покладається на сторони. Саме сторона має визначитися з колом фактичних обставин, які мають значення для обґрунтування її вимог чи заперечень, і саме на стадії, коли виник конфлікт інтересів, в особи виникає потреба в юридичному аналізі ситуації, і саме на цій стадії є доцільним залучення фахівця для надання правової допомоги, яка полягає в консультаційних послугах і послугах по підготовці матеріалів для звернення до суду з позовними вимогами чи запереченнями. Традиційно надання такої допомоги забезпечується інститутом адвокатури. Адвокат, який приймає доручення на початковому етапі конфлікту, розпочинає аналізувати ситуацію та моделювати правовідношення, визначаючи його елементи, зміст і структуру з метою юридичного обґрунтування вимог або заперечень клієнта. Саме на початковій стадії розвитку конфлікту важливо правильно підійти до його юридичного

аналізу та визначитися з перспективами врегулювання. На цій стадії розвитку конфлікту ще відсутні відомості про коло фактичних обставин, які мають юридичне значення. І отже, перед фахівцем стоїть завдання виявити такі факти.

На початковій стадії роботи з вивчення потреб особи в характері необхідної їй правничої допомоги виникає така проблема: особа, яка звернулася за допомогою внаслідок необізнаності у правових питаннях, не здатна виділити та повідомити фахівцеві всі юридично значущі обставини, а фахівець на стадії звернення до нього за правовою допомогою, ще не усвідомлює тієї кінцевої, іноді глибоко прихованої, мети, якої прагне досягнути особа, що звернулася по допомогу. Особливо труднощі в роботі юриста виникають у тих випадках, коли клієнт, вважаючи себе досить обізнаним у правових питаннях, формулює завдання перед фахівцем виключно в юридичній площині і ставить суто технічне завдання реалізувати його правове рішення. Так, адвокату було подано розписку про обов'язок Н. повернути гроші, отримані в борг, у визначений строк і запропоновано здійснити юридичний супровід справи про стягнення цього боргу. Під час розгляду справи по суті з пояснень відповідача та поданих ним доказів судом було встановлено, що заборгованість Н. утворилася у зв'язку з невнесенням ним орендної плати. Позивач визнав цю обставину, вважаючи, що борг підлягає стягненню незалежно від того, що він утворився внаслідок невиконання договору оренди, а не за договором позики. У цьому випадку зацікавлена особа сама прийняла рішення про використання юридичних засобів захисту своїх інтересів, уклавши удаваний правочин, та не повідомила про це фахівця, до якого звернулася за правовою допомогою. Невідповідність підстав позовних вимог фактичним обставинам справи виключила можливість задоволення позову.

То з чого ж необхідно розпочати юридичний аналіз? Теорія правовідношення не містить відповіді принаймні на одне важливе питання. Це питання про відправний пункт юридичного аналізу конфлікту. Як відомо, рушійною силою динаміки цивільних правовідносин є прагнення осіб реалізувати свої матеріальні, соціальні та духовні потреби. Саме у зв'язку з перешкодами в реалізації особами своїх потреб виникають конфлікти їхніх інтересів з іншими учасниками суспільних відносин, а також потреба в залученні юриста до їх урегулювання.

Отже, перший необхідний крок на шляху юридичного аналізу правовідношення полягає у виявленні кола соціально-економічних інтересів ініціатора звернення до фахівця та перешкод у їхній реалізації. Без з'ясування цих обставин неможливо перейти до аналізу правового забезпечення інтересів особи й до виявлення прав та обов'язків, які забезпечують можливість їхньої реалізації. Виявлення кола інтересів особи та характеру перешкод у їхній реалізації дає змогу перейти до вирішення питань про наявність чи відсутність правового забезпечення цих інтересів.

На другому етапі юридичного аналізу ми отримуємо змогу здійснити пошук правових

джерел і виявити правові норми, які забезпечують юридичні можливості особи реалізувати виявлені нами інтереси. Отож ми визначаємося із змістом суб'єктивних цивільних прав особи. Аналіз перешкод у реалізації прав або охоронюваних правом інтересів особи дає можливість виявити правові засоби їх подолання та визначитися зі способами їх захисту.

Аналіз чинного законодавства також дає змогу визначитися з колом юридичних обов'язків, які кореспондують суб'єктивним правам заінтересованої особи, а також з'ясувати питання про те, на кого покладаються законом відповідні обов'язки та визначити коло можливих зобов'язаних осіб у правовідношенні. Робота з вивчення законодавства дає змогу визначитися з колом фактичних обставин, з якими об'єктивне право пов'язує виникнення прав та обов'язків, та перейти до виявлення та дослідження фактів реального життя, обставин конкретної життєвої ситуації, яка вимагає юридичного аналізу.

В основі виникнення правовідношення лежить юридичний факт. В окремих навчальних виданнях його не включають до кола елементів правовідношення. З цього приводу хотілося б зауважити, що без такого елемента вся теорія правовідношення як методологічна база юридичного аналізу цивільно-правових спорів втрачає сенс. Що, звичайно, не виключає застосування її положень для вирішення інших завдань у науці та практиці. Справа ж не в тому, що в часовому вимірі спочатку має місце факт, а потім в осіб виникають права та обов'язки. Встановлення правовідношення є результатом розумової праці, отриманим шляхом абстрагування від великої кількості незначущих для юриста деталей конкретної життєвої ситуації. Потреба формування правовідношення в уявленні юриста обумовлена саме необхідністю вирішення цивільно-правового спору. Без включення юридичного факту до числа елементів правовідношення його аналіз стає неможливим. Без виявлення й аналізу юридичних фактів неможливо вирішити питання про виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. До того ж ідея визнання юридичного факту елементом правовідношення вже знайшла реалізацію в законодавстві. Так, у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» № 2709-IV від 23 червня 2005 року без включення юридичного факту до складу правовідношення з іноземним елементом виявилось б неможливим визначити одну з істотних його ознак. У методології встановлення змісту цивільного правовідношення неможливо обійтись без юридичної кваліфікації фактичних обставин, які мали місце в житті сторін. Отже, включення юридичних фактів до кола елементів правовідношення виявилось об'єктивно необхідним як у сфері законотворчості, так і правозастосовної діяльності.

Щодо визначення поняття юридичного факту хотілося б зауважити, що його зміст у навчальній літературі дещо звужується, що збіднює уявлення про нього. Юридичні факти традиційно визначаються як обставини реальної дійсності, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинен-

ня цивільних правовідносин. На нашу думку, різноманіття юридичних наслідків, визначених цивільним законодавством, не зводиться до цих трьох позицій і є значно ширшим. І до визначення юридичного факту треба підходити як до обставини реальної дійсності, з якою законодавство пов'язує будь-які юридичні наслідки. Тому наведене вище визначення принаймні варто було б доповнити словами: «або мають інші правові наслідки, визначені законом».

Потреба визначення кола юридичних фактів у зв'язку з юридичним аналізом конкретної життєвої ситуації ускладнюється тим, що одній і тій самій обставині нормами різних галузей законодавства надається різне значення і фахівець повинен мати певний орієнтир для пошуку обставин, які мають значення для реалізації приватного інтересу. Тому саме інтерес особи, її прагнення задовольнити певні потреби в матеріальній, духовній чи соціальній сфері є тим «вектором», який визначає напрямок пошуку фактичних обставин, які мають значення для реалізації певного інтересу. Отже, елементарному аналізу правовідношення передуює з'ясування інтересу, який прагне задовольнити зацікавлена особа, та вивчення змісту законодавства.

Наступний, третій, крок, якраз і полягає у визначенні фактичних обставин, які мають значення для виникнення в особи тих прав, які забезпечують їй юридичну можливість реалізувати свій інтерес. Це завдання на практиці виявляється досить складним. Труднощі полягають у тому, що фактичні обставини вимагають від нас певної типізації та юридичної оцінки. З курсу загальної теорії права нам відома їхня класифікація, але для аналізу цивільного правовідношення вона вимагає поглиблення уявлення про основні типи юридичних фактів у цивільному праві. Наприклад, має бути поглиблена юридична кваліфікація правомірних дій. Фахівцеві найчастіше доводиться визначитися з юридичною оцінкою правомірних дій як правочину, адміністративного акта чи юридичного вчинку. Визначаючи акт поведінки особи як правочин, ми розуміємо, що для відповіді на питання про виникнення в особи права необхідно подальше поглиблення кваліфікації її дій із метою визначення виду правочину та за наявності потреби дослідження його на предмет правомірності. У разі юридичної оцінки дій особи як неправомірних ми також змушені продовжити більш детальний аналіз цих дій і найчастіше, можемо кваліфікувати їх як заподіяння шкоди, порушення договору чи безпідставне збагачення. Кваліфікація дій особи на стадії виникнення правовідношення забезпечить можливість визначити зміст суб'єктивних прав, які виникли з цих фактів, та носія відповідного суб'єктивного права. Визначивши за змістом законодавства коло юридичних обов'язків, які кореспондують суб'єктивним правам зацікавленої особи, ми маємо можливість з'ясувати, на кого закон покладає юридичний обов'язок і визначитися з колом зобов'язаних осіб.

Коло учасників у правовідношенні може змінюватись внаслідок правонаступництва

без зміни змісту правовідношення. Тому питання про те, кому належить право та на кого покладається обов'язок на поточний момент, підлягає з'ясуванню після визначення змісту прав та обов'язків, що виникли під впливом певних юридичних фактів. Зауважимо, що соціальний конфлікт між особами не завжди означає, що між цими особами існує відповідний правовий зв'язок, цивільне правовідношення. Правові зв'язки між учасниками суспільних відносин виникають саме тому, що вони набувають взаємні права та обов'язки. І важливо, що саме відповідність між правом та обов'язком, їхня взаємність пов'язує між собою певних, іноді навіть зовсім не знайомих осіб, які жодним чином не контактували між собою в соціальному середовищі. Невраховання цього моменту призводить до досить поширеної на практиці помилки – неправильного визначення позивача або відповідача у відповідних процесуальних правовідносинах.

Подальший аналіз цивільного правовідношення полягає у визначенні особливостей правового становища його суб'єктів. Цілком можливо, що правовий статус суб'єкта не дає змоги йому мати певне суб'єктивне право чи юридичний обов'язок, внаслідок чого зміст правовідношення вимагає уточнення. На зміст правовідношення також може впливати цивільний стан фізичної особи. Цей етап юридичного аналізу дає можливість скорегувати зміст прав та обов'язків учасників цивільного правовідношення, зважаючи на особливості їхніх правового статусу та цивільного стану.

Наступним кроком юридичного аналізу цивільного правовідношення є дослідження кола його об'єктів та особливостей їхнього правового режиму. Поняття об'єкта цивільного правовідношення визначається в юридичній літературі як «немайнове або майнове благо, стосовно якого виникає певний зв'язок між суб'єктами правовідношення [5, с. 99]. Або в більш розгорнутому вигляді, у якому до кола об'єктів віднесено матеріальні або нематеріальні блага, заради одержання, передачі або використання яких виникають права та обов'язки учасників правовідносин [7, с. 344]. Не заперечуючи правильності наведених дефініцій, хотілося б звернути увагу на труднощі їх застосування під час визначення об'єкта правовідношення на практиці в конкретній життєвій ситуації. Старанні студенти просто запам'ятовують, що об'єктом зобов'язального правовідношення є дії з передання речі, а не річ. Г.Ф. Шершеневич визначає об'єкт правовідношення як «середство осуществлення интереса» [6, с. 57]. Тобто як засіб здійснення інтересів носіїв суб'єктивних прав, наголошуючи на його функціональності. Практична користь такого підходу полягає в тому, що для визначення об'єкта ми можемо сформулювати питання, що є тим засобом, який забезпечує реалізацію інтересу суб'єкта права? І можемо отримати на нього відповідь про об'єкт правовідношення. Так, з'ясувавши, що в зацікавленої особи перешкоди в користуванні річчю виникли після того, як особа отримала «владу» над нею, ми розуміємо, що саме річ виступала засобом реалізації інтересів особи й особа вимагає усунення перешкод

у доступі до речі. Якщо ж особа за договором купівлі-продажу лише набула право вимагати передання продавцем проданого товару, то засобом задоволення її інтересів будуть саме дії продавця, який виконав свої обов'язки та передав товар. За загальним правилом, лише після передання товару покупець набуває юридичну можливість задовольнити свої потреби шляхом безпосереднього доступу до речі та стає носієм речового права. Об'єктами правовідносин із надання послуг також є дії зобов'язаних осіб із надання послуг і сплати їхньої вартості. Результат, звичайно, цікавить споживача послуги, але об'єктивно право зосереджує нашу увагу на діях виконавця, а не на властивостях результату або його відсутності. Лікування, цілком можливо, не завершиться одужанням пацієнта. Захист інтересів позивача в суді може не завершитися рішенням про задоволення його позову, але відсутність результату не свідчить про неналежне виконання боржником своїх обов'язків. Тому метою юридичного аналізу об'єкта в зобов'язальному правовідношенні є юридична оцінка дій боржника як таких, які відповідають умовам зобов'язання або їм не відповідають.

Вимоги до дій у зобов'язанні визначаються об'єктивним правом та іншими засобами відповідно до ст. 526 ЦК України. Права та обов'язки учасників спору з договору складського зберігання, у якому об'єктом виступає індивідуально визначена річ, будуть відрізнятися від їхніх прав щодо речі, визначеної родовими ознаками. Зерно пшениці, яке відчувається для переробки, за своїм правовим режимом буде відрізнятися від зерна, яке відчувається як посівний матеріал, що неминуче позначиться на змістовній частині правовідношення. Юридичні властивості речей визначаються нормами речового права, іншими положеннями законодавства, яке визначає особливості їхнього правового режиму. Навіть технічні норми експлуатації, встановлені товаровиробником, за певних умов здатні вплинути на зміст правовідношення.

Коло дискусійних питань щодо визначення об'єкта цивільного правовідношення окреслено у статті С.І. Шимон «Співвідношення понять об'єкт цивільних прав та об'єкт цивільних правовідносин (до наукової дискусії)». Автор доходить висновку, що «об'єкт суб'єктивного цивільного права й об'єкт цивільного правовідношення співпадають, втілюючись у певному майновому чи немайновому благові, яке має відповідний цивільно-правовий режим, завдяки чому виступає як цивільно-правова категорія» [8, с. 224]. Погоджуючись із цим висновком, хотілося б окреслити деякі особливості застосування цих понять у юридичній лексиці. Безумовно, конкретне благо (цінність, стосовно якої існує реальний чи потенційний конфлікт приватних інтересів) втілює в собі ці обидві цивілістичні категорії. Але ці поняття заслуговують на існування, оскільки можуть використовуватися як інструменти аналізу явища об'єктивної реальності під різними кутами зору в різних аспектах. На нашу думку, ці поняття дещо по-різному визначають мету дослідження об'єкта.

Так, для аналізу родових властивостей об'єкта цивільних правовідносин, благо цікавить науку цивільного права як предмет дослідження, наділений родовими ознаками, як предмет потенційного конфлікту приватних інтересів. Метою дослідження об'єкта цивільних правовідносин є вироблення правового режиму та закріплення його в законодавстві. З розширенням впливу людської діяльності на навколишнє середовище зростає питома вага законодавства, безпосередньо спрямованого на визначення особливостей правового режиму об'єктів, створених природою та людиною.

Благо як об'єкт цивільного правовідношення є предметом дослідження юриста, який аналізує конкретний цивільно-правовий спір не тільки в аспекті його правового режиму, визначеного законодавством. У конкретній життєвій ситуації об'єкт може набувати індивідуальних властивостей, визначених договором або іншими обставинами. Сукупність властивостей, які визначають особливості правового режиму об'єкта, а також його індивідуальних юридичних властивостей обумовлює потребу уточнити зміст цивільних прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідношення.

У зобов'язальних правовідносинах прийнято виділяти юридичний об'єкт зобов'язання (дії боржника) та матеріальний об'єкт зобов'язання (певну річ). З цього приводу хотілося б зауважити, що «матеріальний об'єкт «цікавить нас з точки зору юридичної оцінки дій з його передання. Недоліки речі, переданої на підставі зобов'язання, кваліфікуються як неправомірні дії – неналежне виконання обов'язку.

Правовий режим об'єкта, а також його індивідуальні властивості впливають на права та обов'язки суб'єктів і вимагають відповідного корегування змісту цивільного правовідношення.

Оскільки предметом дискусії в минулому було питання про визнання дій суб'єктів цивільного права об'єктами правовідношення, хотілося б зауважити, що дії учасників правовідношення є предметом дослідження на різних етапах юридичного аналізу правовідношення та вимагають диференційованого підходу до їхньої юридичної оцінки. На стадії виникнення правовідношення дія особи потребує кваліфікації як юридичний факт певного виду: правочин, адміністративний акт, юридичний вчинок тощо. На стадії реалізації суб'єктами правовідношення своїх прав та обов'язків дії, речі або інші блага виступають як засоби реалізації інтересів і вимагають аналізу як об'єктів цивільного правовідношення. Дослідження поведінки суб'єкта обов'язку дає змогу оцінити її як правомірну чи неправомірну, здійснити кваліфікацію вчиненого правопорушення та визначити його юридичні наслідки. Метою дослідження об'єкта правовідношення є визначення особливостей його правового режиму та індивідуальних юридичних властивостей, які можуть вплинути на зміст прав та юридичних обов'язків його суб'єктів.

Для визначення судової перспективи справи необхідно спрогнозувати вирішення питань

ня, визначеного у п. 5 ч. 1 ст. 264 ЦПК України щодо наявності підстав для задоволення позовних вимог. Важливою складовою в аналітичній роботі юриста є аналіз доказової бази. З цього приводу необхідно зауважити, що до завершення аналізу правовідношення доцільно абстрагуватися від дослідження питань доказування. Нам неодноразово доводилося спостерігати, як змішування питань виникнення фактів та їхнє доказування призводить до руйнування системного аналізу правовідношення і, як наслідок, до помилок у формуванні правової позиції сторони спору. До того ж спілкування юриста на стадії підготовки позовних матеріалів тільки з однією стороною спору не дає об'єктивної картини про доказову базу, яка буде зібрана у справі за ініціативою всіх її учасників. Тому перспективи доказування фактів варто обговорювати після того, як буде встановлено перелік усіх юридично значущих обставин – предмет доказування.

Висновки:

1. На початковому етапі, після залучення юриста до вирішення цивільно-правового спору, ми маємо з достатньою повнотою визначити коло інтересів особи, які вона прагне реалізувати та з'ясувати характер перешкод у їх реалізації.

2. Вивчення правового забезпечення її інтересів дає змогу за приписами об'єктивного права визначити правову модель поведінки осіб, яка постає у вигляді прав та обов'язків, закріплених законодавством. Це дає можливість визначити коло обставин, з якими законом пов'язується виникнення прав та обов'язків.

3. Аналіз обставин реального життя зацікавленої особи, яка звернулася за правничою допомогою, дає змогу вирішити питання про наявність чи відсутність у її житті юридично значущих обставин та дійти висновку про виникнення в неї відповідного суб'єктивного права, а також визначитися з кореспондуючим йому юридичним обов'язком.

4. Визначивши зміст юридичного обов'язку, ми набуваємо можливість ідентифікувати зобов'язану особу й проаналізувати її цивільний стан та особливості правового статусу. Особливості правового становища зобов'язаної особи можуть вплинути на зміст її юридичного обов'язку та навіть виключати можливість його виникнення.

5. Юридичний аналіз об'єкта правовідношення дає змогу визначити особливості його правового режиму й індивідуальні юридичні властивості, які впливають на зміст прав та обов'язків його суб'єктів. Така послідовність наших дій дає змогу найбільш повною мірою проаналізувати всі елементи цивільного правовідношення, зробити висновки про права та обов'язки його учасників, визначити відповідність їхньої поведінки мірам можливого та необхідного, а також визначити норми права, які підлягають застосуванню до спірних правовідносин. Так, на нашу думку, у найбільш загальному вигляді можна визначити послідовність дій фахівця, необхідних для аналізу юридичної сторони конкретної життєвої ситуації, що склалася внаслідок конфлікту приватних інтересів між певними учасниками суспільних відносин – цивільного правовідношення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азімов Ч.Н. Поняття цивільних правовідносин. Вісник університету внутрішніх справ. 1999. Вип. 6. С. 18–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuds_1999_6_7.
2. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Дзери, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України Н.С. Кузнецової. К.: Юрінком Інтер, 2001. 864 с.
3. Постанова Верховного Суду від 20 лютого 2018 р. Справа N 904/10330/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72428743>.
4. Цивільне право України. Академічний курс у двох томах. Т. 1. Загальна частина: підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України Я.М. Шевченко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.
5. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.
6. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Москва; Вид-во Фирма «СПАРК», 1995. 556 с.
7. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів 314 юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
8. Шимон С.І. Співвідношення понять «об'єкт цивільних прав» та «об'єкт цивільних правовідносин» (до наукової дискусії). Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2010. Вип. 10. С. 217–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_10_37.